

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Глушко Олена Олександрівна

проблема взаємодії літературних
стилів у романах Д. дефо
1720-х років

10.01.04 - література зарубіжних країн

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття вченого
ступеня кандидата філологічних наук

Дніпропетровськ
1997

Дисертація є рукописом

Робота виконана на кафедрі англійської філології філологічного факультету Дніпропетровського державного університету

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор
Т.М. ПОТНІЦЕВА

Науковий консультант - доктор філологічних наук, професор
Н.Т. ПАХСАР'ЯН (МДУ)

Офіційні опонанти - доктор філологічних наук, професор
А.М. ГОРБУНОВ
- кандидат філологічних наук, доцент
Н.М. ТОРКУТ

Провідна організація - Харківський державний університет

Земист відбудеться "14" квітня 1997 року о 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 03.01.19 по присудженню вченого ступеня кандидата філологічних наук при Дніпропетровському державному університеті за адресою: 320625 м. Дніпропетровськ, пр. Науковий, 13, ауд. 804.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотечі Дніпропетровського держуніверситету.

Автореферат розісланий "14" березня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.В. Колісниченко

ПРЕДМЕТ даної дисертації є дослідження взаємодії літературних стилів у двох романах видатного письменника англійського Просвітництва Д. Дефо (1660-1731) "Молль Флендерс" (1722), "Роксана" (1724).

АКТУАЛЬНІСТЬ даної теми обумовлена, по-перше, назрілою в літературознавстві пострадянського періоду необхідністю повернутися до вивчення культурної спадщини епохи Просвітництва, що неодноразово було підкреслено в статтях та виступах провідних сучасних вчених (С.Тураєв, В.Біблер, Ю.Віппер, Ю.Кагарлицький, І.Шайтанов), а по-друге, явно недостатньою вивченістю названих романів письменника в нашій літературній науці. Визнаючи той цінний внесок у дослідження творчості Дефо, який внесла праця Г.Еллістратової "Англійський роман епохи Просвітництва" (1956), що стала класичною, а також віддаючи належне сучасним вченим, які постійно згадують твори Дефо в зв'язку з питаннями внутрішньожанрової типології західноєвропейського роману епохи Просвітництва (М.Соколянський), в річці міркувань про історичну поетику роману й епосу (Е.Мелетинський), при аналізі просвітительського реалізму як предтечі критичного реалізму ХІХ століття (С.Тураєв, М.Урнов, Д.Урнов) або вивченні типологічних модифікацій англійського просвітительського роману (В.Маєвська), а також при з'ясуванні значення творчості письменника в процесі еволюції жанру роману (П.Грінцер), необхідно відзначити, що вивчення стильових особливостей романів Дефо "Молль Флендерс" та "Роксани" як результату взаємодії провідних літературних напрямків епохи до цих пір не було предметом спеціального детального вивчення ні в нашій, ні в зарубіжній науці. Тому автор дисертації ставить перед собою завдання дати конкретний аналіз поетики романів Д.Дефо "Молль Флендерс" та "Роксани" у співвіднонні з основними літературними напрямками епохи "плюралізму стилів", з головними її романними модифікаціями як своєрідний результат злиття методу й стилю письменника. Обидва романи належать до найскладнішого історико-літературного періоду - епохи Просвітництва, епохи, соціально-економічні, наукові та культурні перетворення якої здійснили могутній вплив на подальший розвиток людського суспільства. Очевидність цього факту спонукає багатьох дослідників приділяти максимум уваги діасхронічним процесам, що зв'язують літературу даного періоду з наступними епохами, в той час коли деякі тенденції синхронного "ерізу", не так чітко зв'язані з історичною перспективою, інколи залишаються без

ЛНБ ім. В. Сосюра
АН України

достатньої уваги. Мета даної дисертації я полягає в тому, щоб у процесі текстуального аналізу маловивчених романів Дефо "Молль Флендерс" та "Роксани" показати їхній зв'язок з особливим літературним контекстом, в якому у відповідності з найновішими зарубіжними та вітчизняними дослідженнями гідне місце займає мистецтво рококо, а також виявити специфіку взаємодії даного стилю з бароко та сентименталізмом.

Сучасний стан вивчення творчості Д.Дефо, не дивлячись на достатню кількість критичних праць, залишає широкі можливості для творчого пошуку. Тек. досить "умовною" є періодизації творчості Д.Дефо, що пропонується західними вченими, відповідно до якої першим етапом є журналістська діяльність та політичні твори письменника, а другим - власне його романістика (Д.Голдкнофф). Більш проясненими в зарубіжній критиці виявляються структурно-композиційні (Я.Уотт, М.Шорер, С.Павіа, Дж.Старр, Л.Едвардз) та соціологічні (Дж.Булл, Р.Олтер, Б.ДіКстра, М.Новак) аспекти романів Дефо, пов'язані з особливостями як специфіков буржуазного світосприйняття, в той час як художній метод і стилістична манера письменника залишилися поза увагою дослідників. Та невелика кількість праць, яка торкається питень методу Дефо, однозначно трактує його як "true realism" (Д.Ван Гент, Е.Бейкер, Я.Уотт, Д.Голдкнофф, Д.Стауффер). Тим самим за такого роду "справжнім" реалізмом закріплюється якість абсолютної адекватності художнього світу світу реальному, якої насправді не досягти і яка, як здається, не є художньою метою Д.Дефо. Таким чином, в зарубіжному літературознавстві, прослідкуваному ідеєю співвідношення "romance" та "novel", порядкує в основному оціночний підхід, в результаті чого характеристика романів Дефо переходить від одних крайнощів до інших: його романи пов'язують або переважно з традицією "novel" (Я.Уотт, Е.Бейкер, Л.Девіс), або, навпаки, відносять до іншого полясу - "romance" (К.Рів).

У вітчизняному літературознавстві інтерес до "Робінзона Крузо", на якому була сфокусована основна увага більшості вчених, і особлива концепція цього роману як "правдивої історії" спровокувала помилкову тенденцію розглядати Дефо виключно як "засновника просвітительського реалістичного роману" в цілому (Р.Самарін, Г.Елістретова, Г.Анікіна, Н.Михальська, І.Миріський, М.Урнов, Д.Урнов). У цьому ключі інша романна спадщина (як і деякі публіцистичні твори) оглядалися побіжно я

сумарно, з перевагою в тій чи іншій мірі ідеологізованого підходу до оцінки художньої вартості творів Дефо. Слід відмітити, що даний підхід здійснювався в річищі "реалістичної" концепції й при обов'язковому ідейному зв'язку з просвітительським рухом, що сприяло зведенню всієї різнобарвної, "калейдоскопічної" літературної реальності XVIII століття до однорідної романної маси, художнє значення якої визначалося критерієм "правдивості" у відображенні реальної дійсності.

Таким чином, стимулом до спеціального дослідження романів Д. Дефо "Молль Флендерс" та "Роксани" була явно недостатня вивченість цих романів у вітчизняному літературознавстві, дискусійність основних оцінок цих творів в англо-американській літературній науці, нагальна потреба переглянути архаїчну концепцію "просвітительського реалізму" в зв'язку з новими концептуальними уявленнями вчених про природу й еволюцію історико-літературного процесу англійського Просвітництва, де є місце й для мистецтва рококо. Необхідність цього автор дисертації бачить у наступному: 1) проблеми літературного рококо є одними з найбільш дискусійних у сучасному як вітчизняному, так і в зарубіжному літературознавстві; 2) англійська література рококо має певні національні особливості; 3) творчість Д. Дефо уявляється більш багатогранною й не зводиться лише до створення "програмних" реалістичних просвітительських творів.

НАУКОВА НОВИЗНА роботи полягає в тому, що дана дисертація являє собою перший у вітчизняній науці досвід соціокультурологічного аналізу романів "Молль Флендерс" та "Роксани" як репрезентативних зразків англійського літературного рококо в їхньому взаємозв'язку з різними літературними напрямками (бароко, сентименталізм) XVIII століття.

МЕТОЮ даного дослідження є з'ясування особливостей взаємодії літературних стилів у романах Д. Дефо 1720-х років. Мета роботи обумовлює розв'язання наступних завдань:

- уточнити поняття терміна "стиль" у контексті даного дослідження;
- показати необхідність перегляду співвідношення літературних стилів епохи Просвітництва в зв'язку з особливостями розвитку роману XVIII століття;
- висвітлити основні дискусійні проблеми сучасного стану теорії мистецтва рококо, дати характеристику основних рис поетики літературного рококо;

- дати аналіз стану дослідження творчості Дефо у відповідності до нових поглядів на літературний процес XVIII століття;
- подати жанрові модифікації англійського роману рококо;
- визначити специфіку взаємодії літературних стилів у романах Дефо "М'ялз Флендерс" та "Роксана" (рококо, бароко, сентименталізм);
- виявити національні риси англійської літератури рококо;
- дослідити особливості розповідної манери Дефо в контексті даного періоду.

ТЕОРЕТИЧНЕ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ роботи полягає не лише в можливості переглянути традиційні, багато в чому архаїчні погляди на романи Дефо, але й більш глибоко дослідити проблему специфіки англійського літературного рококо, яка до цих пір не знаходила освітлення у вітчизняному літературознавстві. Детальний аналіз стилевих особливостей двох романів Дефо в річці концепції літературного рококо, а також у взаємодії з іншими основними літературними напрямками епохи (бароко, сентименталізм) як відображення соціокультурних реалій першої половини XVIII століття дозволяє значно доповнити наукові уявлення про генезис англійського "novel", уточнити історію становлення й взаємодії літературних напрямків даного періоду, виявити національну специфіку англійського роману рококо в контексті розповідної манери Дефо.

Матеріали й результати дослідження можуть бути використані при вивченні курсу історії зарубіжної літератури XVIII століття, для підготовки спецкурсів та спецсемінірів, присвячених творчості Д. Дефо та англійському роману рококо в цілому, а також у факультетивних курсах з історії зарубіжної літератури в школі.

АПРОБАЦІЯ РОБОТИ. Дисертація обговорювалася на засіданні кафедр англійської філології та зарубіжної літератури Дніпропетровського державного університету. Основні положення дисертації були опубліковані в статтях. Результати дослідження були висвітлені у виступах на підсумковій науковій конференції у Дніпропетровському університеті (1995, 1996, 1997 р.р.), міжвузівських конференціях (Москва, 1994 р.), міжнародних конференціях (II та III міжнародна конференція "Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур", Дніпропетровськ, 1995, 1996 р.р.).

СТРУКТУРА ДИСЕРТАЦІЇ. Робота складається з вступу, трьох розділів та висновків, а також додатків, що включають наукову літературу, яка цитується в дисертації.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У ВСТУПІ, крім традиційної частини - обґрунтування актуальності теми та завдань дослідження, визначення ряду проблем, суттєво важливих для наступного безпосереднього аналізу творів, а саме: поняття стилю в літературі, загальні проблеми роману XVIII століття, короткий огляд сучасного стану теорії літературного рококо, проблеми, які виникають при вивченні творчості Д.Дефо в зв'язку з новим поглядом на історико-літературний процес XVIII століття.

Роман XVIII століття, що привертає в останні десятиліття все більшу увагу дослідників, цікавий не лише своєю співвіднесеністю з "блискучою" епокою, як називають час Просвітництва, але й своєю по-справжньому "калейдоскопічною" різноманітністю. Стильова різноплановість, паралельне співіснування, взаємодія та змішування стилів є тією характерною особливістю літературного процесу, яка нерідко випадає з уваги літературознавців. Таким чином, численність літературних напрямків XVIII століття, яка далеко виходить за "межі величної триади "бароко - мистецтво "реальності" - класицизм" (В.Прокоф'єв), їхня тісня взаємозв'язок ускладнюють їхнє визначення та вивчення в контексті загального літературного процесу.

Появлення інтересу до західноєвропейської літератури рококо, яке спостерігається в останні десятиріччя в працях як зарубіжних (В.Гаузенштейн, Ф.Брі, Р.Люфер, Ф.Менге, Р.Сасслен, А.Хаузер, Г.Дікманн, Г.Гетцфельд, П.Бреді, Дж.По, М.Ліві, М.Праз, А.Леборд), так і вітчизняних літературознавців (А.Морозов, О.Д.Михайлов, С.Козлов, А.Жеребін, Н.Пахсар'ян, А.Кулагін, М.Поляков, О.Калашнікова, О.Рязанцева), ледве торкнулося його англійського різновиду (В.Сайфер, Г.Гетцфельд, Р.Робінсон, Г.Сампсон, С.Ватченко, В.Березкіна). Загальноприйняте трактування рококо як переважно французького явища (Г.Гетцфельд, Ф.Менге) ставить під сумнів існування цього напрямку в Англії, хоча у відношенні архітектури, живопису та декоративно-прикладних мистецтв питання є менш дискусійним (М.Осборн, К.Нурберг-Шульц, Ф.Артц, М.Ростон). Ситуація ще більш поглиблюється тим, що немає загальноприйнятого судження ні про існування самого літературного напрямку рококо в цілому, ні про його естетичну та етичну цінність. Внаслідок цього багато важливих проблем (хронологічні рамки, соціально-історичний ґрунт виникнення, коло письменників, жанри, що переважають, специфіка поетики та стилістики) все ще

не прояснені й знаходяться в стадії дискусійного обговорення. Разом з тим у дослідженнях нинішнього десятиріччя вчені намагалися запропонувати не лише інші погляди на творчість окремих романістів й поетів (наприклад, А.Бен, У.Конгріва, Д.Дефо, Г.Філдінга, Л.Стерна в працях С.Ватченкс, В.Сайфера, П.Бреді, Н.Паксар'ян, Р.Робінсона, В.Березкіно), але й по-новому оцінити літературну ситуацію XVIII століття, проблему взаємодії національних варіантів стилю рококо. Це виявляється особливо важливим, бо літературний напрямок рококо, лояльний і компромісний у своїй сутності, не був настільки воєвничо-полемічним. Тому він не формувався напочатку з явними національними відмінностями, що утруднює вивчення його національних особливостей.

У вітчизняному літературознавстві полеміку викликає не лише проблема існування стилю рококо, але й самі питання Просвітництва, які інколи трактують досить широко як ідеологічну та естетичну домінують XVIII століття (І.Волков). Діапазон думок вітчизняних дослідників у відношенні літературного рококо варіюється в досить широкі межі: від заперечення й ігнорування даного стилю взагалі (Г.Елістратова, С.Тураєв, М.Соколянський) до визнання його як "периферійного" (З.Плавскін) мистецтва епохи Просвітництва. У більшості ранніх робіт спостерігався тенденційний підхід до сутності рококо як до культури "пануючих кішан" (В.Гаузенштайн). Це до цих пір виявляється в запереченні естетичної повноцінності даного мистецтва, приводить до фокусування уваги лише на окремих формальних принципах "декоративності" та "статичних" тенденцій у стилі рококо (Д.Обломівський, Б.Пуришев, В. Наустроєв, А.Морозов, С.Тураєв).

Розрив між ступінню вивченості даної проблеми у нас й на Заході скорочується, але не досить швидко. Навіть основні праці зарубіжних дослідників, що залишають естетичну повноцінність рококо, по-різному трактують питання про зв'язок цього напрямку з Просвітництвом, про коло письменників, що до нього належали. П.Бреді, наприклад, пропонує альтернативний варіант зв'язку цих явищ (*Rococo versus Enlightenment*). У Лофера помітне явне ототожнення рококо та Просвітництва. Однак не будучи в цілому просвітницьким явищем, рококо не постає як явище різко антипросвітницьке, віддаючи перевагу "компромісному співіснуванню" (Н.Паксар'ян, Г.Дікманн) з різними ідейно-художніми явищами й естетичними системами.

Посилення уваги вчених до проблем літературного рококо в

остання час дозволило виявити в сучасній теорії цього стилю ряд полемічних питань, пов'язаних з генезисом рококо, його значенням у розвитку роману XVIII століття. Згадані бароко в кінці XVII сторіччя дало привід деяким дослідникам ототожнювати цей процес з народженням рококо (М.Реймон, Г.Гетцфельд, Г.Цізар, Ф.Менге, А.Хаузер, М.Ростон, М.Ліві, К.Нурберг-Шульц). Разом з тим існує й зовсім протилежна концепція, яка пов'язує генезис рококо з класицизмом (З.Плавскін, А.Жеребін, С.Козлов, П.Бреді). Безумовно рококо не було чужим попереднім естетичним системам, однак його розквіт пов'язаний з іншою епохою й з особливою концепцією особистості. Просвітительство пропонує новий погляд на психологію людини, звільненої від необхідності постійно порівнювати свої вчинки з поняттям абстрактної трансцендентальної етичної досконалості. Внаслідок цього в літературі редується мотив страждання й кари, такий важливий для естетики бароко. Маньєристично-барочна антинонія високого й низького, ситуація внутрішнього розладу в характері героя поступається місцем принципу "поєднання протилежностей у їхній рівновазі" (Г.Дікманн). У цьому відношенні однаково неправомірно було б казати про генезис рококо як у річці різкої опозиційності бароко (А.Хаузер), так і бачити в самому рококо лише продовження останнього (Я.Буркхардт, Бодлер), або ж розглядати його як певний "зривний феномен". Специфіка компромісного світосприйняття рококо полягає у відсутності альтернативності іншим художнім системам (Р.Лофер, П.Бреді, Н.Пахсар'ян) й інтегруванні їхніх окремих рис, що особливо справедливо для англійського роману рококо, бо в основі англійської суспільної свідомості лежить компромісність світосприйняття, обумовлена результатами революції 1688 року.

Компромісність являє собою також і ту естетичну доміную, яка забезпечує внутрішню єдність стилю (Р.Лофер). Подвійний характер літературного рококо, який стверджує раціоналістичне світорозуміння, з одного боку, і захищає сенсуалізм і гедонізм, з іншого, постає в досить складному, але обмеженому синтезі.

"Природність" як новий художній і моральний критерій, що виявляється в своєрідній "примсі природи" (К.Нурберг-Шульц), народжує новий тип героя. "Nouveau homme" (П.Бреді), гідний наслідування, змінюється звичайним, непомітним, але не менш привабливим "petit - maitre", який має всі риси "cultured man" (А.Хаузер) епохи Просвітництва. Дякуючи компромісності рококо, з'являється нова естетична категорія "середнього", яка, в свою

чергу, народжує нового героя, "середній" образ "звичайної", "смертної" (А.Хаузер) людини з буржуазно-дворянського середовища. З'являючись в особах "beau" та "coquette", новий герой не намагається приховати природність своїх поривань, керуючись новою мораллю - "la morale naturelle" (Ж.Ерар). У відповідності до цього центральною ситуацією роману стає те, що розкриває "психологію зваблення" (Г.Гетцфельд). Приміливо сполучаючи "почуттєвість з чутливістю", блискуче використовуючи техніку іронічного натяку, принцип "гравливості" (Г.Дікманн), роман рококо уникає грубої відвертості й лише інтригує читача, евфемізуючи еротичні моменти (Б.Нурман) і підкоряючи його увагу принципу "séduire", який, на думку А.Лаборда, слід розуміти в його більш витонченому варіанті - "charmer".

Інтерес до цієї теми породжує нове розуміння кудожньої правди в літературі "як викриття потаємних боків людського життя" (Н.Паксар'ян). Дегеролізація романного сюжету, відхід у сферу приватних інтересів особистості, пошвавлення таким привабливим мотивом "зривання шатів", обумовлені однією з найважливіших рис естетики рококо - прагненням до "мініатюризації" (П.Бреді). Мініатюризація виступає тут не лише як формальний принцип організації сюжету, але й як засіб відтворення того "мікросвіту" - "micropassions" (П.Бреді), який визначає нове розуміння кудожньої правди в дану епоку й відповідає загальному гуманістичному настрою XVIII століття як періоду "пошуку індивідуального щастя" (Ф.Нуссбаум, Л.Браун, Р.Сесслен).

У відношенні англійського літературного рококо складність завдання полягає, як здається, не лише в недостатній розробленості теоретичних питань, але й у суперечності й вузькості вже існуючих концепцій та підходів. У результаті, предметом інтересу дослідників стали різні автори. Так, у центрі уваги В.Сайфера - О.Поуп і англійська поезія рококо, П.Бреді - Л.Стерн і У.Конгрів, Р.Робінсона - Г.Філдінг. Г.Гетцфельд намагається порівнювати приділяти увагу як поезії (О.Поуп, С.Гарт, Дж.Бревел, С.Дженінс, Дж.Джекоб, Дж.Ралф, В.Хокінз, Дж.Гей, М.Прейер), так і романистиці рококо (Д.Дефо, Л.Стерн, Т.Смоллет). На звання "добрих кандидатів" він висуває імена А.Ремсея, Р.Бернса, Лорда Честерфілда, Г.Велпоула, О.Голдстіта. Сैмпсон серед представників мистецтва слова виділяє лише О.Поупа та Addisona, причому останнього лише в зв'язку з його "garden theory". Єдиним безперечним авторитетом у ця галузі, якия визнають усі дослід-

ники, є О.Поуп (М.Ростон, М.Праз, Ф.Брі). Така "плутанина" думок утруднює визначення хронологічних рамок англійського літературного рококо, роблячи їх досить розмитими та нечіткими ("the four decades of the eighteenth century") (Семпсон), хоча перша спроба простежити його генезис, пов'язавши цей процес з комедією Раствєрації і поезією "кавалерів", була здійснена Ф.Брі ще в 1927 році. Таким чином, нерозробленість питань, пов'язаних з вивченням жанрових модифікацій англійського роману рококо, його еволюції та кола письменників, що до нього належали, викликає необхідність по-новому подивитися на творчість класиків англійського роману XVIII століття.

У відношенні творчості Д.Дефо ототожнення поняття "реальне" та "реалізм", саме поняття реальності на противагу художній уяві, фантазії привело до ретроспективного накладання на його твори критеріїв та поглядів, притаманних реалізму XIX століття як цілісної ідейно-естетичної художньої системи. Невиявлені прикмети художнього методу і стилю Д.Дефо в річці концепції літературного рококо як одного з його національних варіантів у Англії викликають, як здається, неточності, пов'язані багатьом в чому з визначенням жанру романістики письменника, який інколи дуже наближується до шакрайського.

У ПЕРШОМУ РОЗДІЛІ роботи, що реферується - "Робінзон Крузо" в перспективі жанрово-стильової еволюції романістики Дефо" - даний аналіз "Робінзона Крузо" в нетрадиційному порівнянні з французьким романом рококо "Історія кавалера де Гріє і Манон Ласко", який є необхідним не лише з точки зору розкриття багатогранності творчості Дефо, але також і для розуміння сутності самого літературного рококо, яке співіснує, взаємодіє з різними течіями, в тому числі і з просвітительським реалізмом.

Як показує дослідження, добре освоєна барочним романом XVII століття притчева тема "блудного сина" знаходить відгук у "Робінзоні Крузо" і далі в "Історії кавалера де Гріє і Манон Ласко" Прево, сюжетно пов'язуючи твори, які належать до різних літературних напрямків та різних національних літератур. Як і Робінзон Крузо, герой Прево також є "блудним сином", і в його історії повторюється тема соціального скандалу. "Бунтарі" схиляються у тому, що потрапляють у функціональний конфлікт "raison - passion", і цей конфлікт погрожує зруйнувати все їхнє існування. І хоча цілі і смисл життя героїв діаметрально протилежні: Крузо залишається твердим та розсудливим пуританином-одинаком, а чут-

тевія де Гріє намагається знайти смисл життя єдино в еротичному поєднанні з Манон, однак в основі їхньої біографії лежить одна й та ж "фінальна логіка часової плутанини думок та успішної релігійної терапії" (В.Фрік). Таким чином, теологічна схема "гріха - навернення у віру" зовнішньо збігається в обох романах.

Далі в ході аналізу експозиції й зав'язки романної дії стає очевидним, що руйнуючи моралізаторську настанову притчі про "блудного сина", Дефо надає їй іншого смислового відтінку. Потяг до мандрів, пригод постає не як помилка, "омена розуму" недосвідченого юнака, а як "природні нахили", непідвласні рукові часу - бо не що інше, як потяг до незвіданого стає лейтмотивом другої частини роману Дефо. Дана "природність" поведінки героя потім буде всеосяжно засвоєна поетиком роману рококо. Сприймаючи номіналістичні філософські ідеї, збагачені досвідом сенсуалізму, що все більше стають популярними, література XVIII століття переміщує акценти в бік художнього осмислення самоцінності окремого, звичайного, "негероїчного" персонажа. Таким чином, "природність" набуває категорійний статус для роману епохи Просвітництва й розуміється як прагнення до розкриття "природних" нахилів, потреб, характеру людини, не обмеженої щільними рамками умовностей барочного роману. Така інтерпретація "природності" відбиває новий етап у процесі еволюції романного жанру від "romance" до "novel", що передбачає рух до більш правдоподібного відображення не лише фактографічного боку життя людини, але й його емоція, природи.

Звернення до хронотопу роману дозволяє виявити зміни функції й характеру опису екзотичного матеріалу, що в сукупності з новими тенденціями в соціокультурному розвитку суспільства, пов'язаними з конкретикою реальних вражень про мандри, з тим потягом до курйозів людського буття, що в подальшому приведе до справжнього "заспокоєння екзотикою" (Й.Хейзінга) в мистецтві рококо. Екзотика не є вже тлом і відбиттям трагічних перипетій долі героя, а створює враження потішних відрашень від загальноприйнятих в Європі норм поведінки, які стають швидше предметом, що викликає цікавість або подив, ніж свідченням недосконалості людської природи в цілому.

Таким чином, в "Робінзоні Крузо" виявляються нові риси, що зовсім не порушують поетику просвітительського роману, накопичення яких провокує ті загальні тенденції, в річці яких піде подальший розвиток роману XVIII століття в різних його стильо-

вих модифікаціях. Все це допомагає зрозуміти логічний зв'язок між першим романом Дефо я такими нескожими останніми його романами ("Молль Флендерс", "Роксана"), осмислити, як у такій різнобарвній творчості виринають передумови для виникнення особливо-го стилю, особливої поетики, пов'язаної з мистецтвом рококо.

У ДРУГОМУ РОЗДІЛІ - "Становлення поетики й стилістики рококо в романі Дефо "Молль Флендерс" - подано детальний аналіз жанрової системи роману, про його склад. Основна увага звернена на своєрідність поетики як відображення основних тенденцій епохи "плюралізму стилів" (заголовка, передмови, способу викладу, системи персонажів, конфлікту роману, своєрідності романного хронотопа й особливостей стилістичної манери Дефо).

Роман "Молль Флендерс" (1722) - не дуже відомий читацькій аудиторії твір - найчастіше зараховують до традиції шахрайсько-го роману (А.Блекберн, Дж.Міші, Ф.Карл, В.Рід, І.Миріський). Однак уважний аналіз показує, що зовнішньо повторюючи жанрово-композиційну схему "низового" барочного роману, Дефо зовсім не стилізує свій твір у дусі "la novela picaresca", а змінює його тональність у відповідності до оптимістичного світосприян-ття й філософських пошуків XVIII століття.

Тематична спорідненість "Молль Флендерс" з відомими зразка-ми пікаресного жанру дійсно з'являється вже в самому заголовку роману: "Радощі й жалі знаменитої Молль Флендерс...". Подібна назва дає читачу уявлення про головну героїню роману - авантю-ристку, шахрайку, жінку не дуже суворої моральних правил. Разом з тим у подібній назві знаходить своє втілення й "чисто просто-рова статистична концепція багатогранності світу" (М.Бактін), характерна для авантюрно-шахрайського роману й яка визначає його світ як просторову суміжність контрастних положень: вдачі - невдачі, щастя - нещастя. Однак скрупульозно перераховуючи всі негаразди долі героїні, по суті справи коротко переказуючи фебу-лу роману, Дефо інтригує, граючи з читачами, спокушає їх приваб-ливою історією, що властива літературі рококо, бо сама дефініція рококо "чи буде повною без прикметника "гравілий" ("spreviz") (Я.Хейзінга).

Схильність до містифікації чітко проступає й у передмові автора до "Молль Флендерс". Наполегливо впевнюючи в безперечній дидактичності роману, Дефо вносить елемент іронічної провокації читачького сприйняття, оскільки просвітительська ідея дидактиз-му, тема повчання, яка в тезисній формі декларується в передмові

до "Молль Флендерс", вступає в конфлікт з розвитком кримінально-авантюрного сюжету, а щасливий фінал твору пов'язаний більш з традицією епохи Просвітництва, ніж з логікою розвитку оповіді.

Експозиція роману, що вводить принцип особистісного начала як структурну домінуючу композиції твору з обов'язковим екскурсом у "родовід" героїні, на перший погляд, більш близька традиції шахрайських романів XVII століття, ніж принципу свідомого епетажу читача пікантними подробицями, несподіваними вчинками в зачинках класичних романів рококо. Однак оповідаючи про своє походження, Молль Флендерс не прямо пояснює, хто вона (як у шахрайському романі), а посилавчись на те, що цей факт уже дуже відомий і через деякі "важливі" обставини, про які читач може лише здогадуватися, приховує своє ім'я, створюючи атмосферу скандальної таємниці. Той же прояв грайливої манери рококо помітний і в історії дитячих років, яку викладає Молль Флендерс і яка передбачає декілька варіантів оповіді про дитинство героїні, в справжності яких вона й сама не дуже впевнена.

Наслідуючи пікареску традицію, провідним композиційним принципом у своїх романах Дефо обирає принцип "біографічного оформлення героя" (М.Бактін), який все ж таки дещо трансформується під впливом естетичних принципів рококо. Письменник не наполягає (як звичайно думають дослідники) на документальності роману, а відверто обіграє її як певну оповідну можливість. Він "переконує" в справжності оповіді не за допомогою прямих доказів, а через сумнів, підозру в реальності.

Як показує дослідження, "біографічність" романів Дефо, оповідь від першої особи, з іншої точки зору, можуть бути пояснені даниною модній, але не шахрайській традиції (П.Роджерс, Р.Деморі, К.Бертон, К.Мурген, Е.Бейкворт, С.Петерсон, М.Соколянський) - традиції мемуарної літератури, життєписів різних авантюристів, скандальних хронік, таємних історій, які ознаменували поворот у літературі до "сфери приватних інтересів особистості" (Н.Паксар'ян). Демократизація читачької аудиторії сприяла появі нового демократичного, "звичайного" героя, не обмеженого рамками бурлескної ситуації "низового" роману бароко. У цьому відношенні Дефо є одним з перших англійських письменників, який звернувся до подробиць індивідуального існування невидатної, звичайної особистості, приватне життя якої нерідко носить наліт "скандальності" в результаті "зривання шатів".

Очевидно, що зближуючись з пікарескою в цілому ряді елементів жанрової структурної організації (одногеройність, постановка в центр героя-оповідача, зображення долі людини в світі як процесу самоствердження в ньому, інтерес до проблем окремого індивідуального існування), роман "Молль Флендерс" пов'язаний все ж з іншою стадією розвитку роману як жанру. Споконвічний конфлікт "людина - суспільство" (Л.Гінзбург), засвоєний швейцарським романом і який реалізується в творі Дефо в одному з своїх варіантів як конфлікт "людської природи і людського суспільства" (Р.Гейблер), одержує нове художньо-філософське осмислення. Полемізуючи з барочно-класицистичною дихотомією в концепції людини, де співвідношення між природою і розумом контрастно вирішується на користь останнього, Дефо намагається втілити в своїй героїні ті моральні-психологічні мотиви, які наближуються до проявів "природного" в поведінці людини. Тому центральною ситуацією роману є демонстрація "психології зваблення" (Г.Гатцфельд), яку Ерика Хубенер визначила як "типову для роману рококо". Розказана не в грубій, відвертій формі історія "оман серця і розуму" юної героїні показує психологізацію оповіді, притаманну рококо, яка, за правильним судженням Г.Гатцфельда, "розпізнає в спонтанних, наївних, несвідомих діях молоді дівчини підсвідому, сексуально усвідомлену пихатість, яка легко розпізнається в ретроспективній самокритиці...". Остання, між іншим, не є лейтмотивом усього роману. Навпаки, моралізація Дефо втрачає риси безкомпромісної дидактичності: скаптика - іронічні зауваження про людську психологію та мораль його героїв закликають швидше узгодити свої вчинки з "природою", ніж виправити її. Таким чином, героїня роману постає перед нами не як розбещена кокетка, а як природно пихата дівчина.

У процесі дослідження стає ясно, що традиційний мотив "подолання простоти і наївності" (Є.Мелетинський) при доторканні до доквілля, реалізується у конкретному любовному досвіді героїні, набуває чіткого "подвійного" характеру: перемагаючи тимчасові "омани серця і розуму", Молль Флендерс не відмовляється від пошуку чуттєвих утіх, однак зберігає таку улюблену просвітителями ідею контролю розуму над почуттями. Рациональність мислення героїні стає тією головною ідейною новачкою Дефо-романіста, яка поклала початок створенню "роману, що починає брати в розрахунок гроші" (П.Декс). На противагу пікаресці, швейцарство в романі Дефо стає різновидом "ділової, навіть комерційної діяльності"

(Е.Мелетинський), яка приводить героїню до успіху. У цьому відношенні Молль Флендерс, безсумнівно, "квазіпікарескна героїня" (Р.Олтер), бо за характером та цілями "шахрайства" вона набагато ближча "гривалівому" началу культури XVIII століття" (Й.Хейзінга).

Безсумнівно цікавість у відношенні трансформації основ поетики барочного роману являють також особливості стилю оповіді в "Молль Флендерс". Сковані за стильовими прийомами евфемізму, парадокси та іносказання сцени надають творові більшу "пікантність", ніж "фривольні" подробиці. Термін "plain English", створений самою оповідачкою, і "підозра до будь-якої образної мови" (Р.Олтер) зовсім не позначають різкої грубоватості мови декласованих прошарків суспільства. Ефект використання розмовного, а не книжного, граматично відточеного стилю полягає в створенні ілюзії безпосередньої близькості оповідача та його слухача, що особливо важливо для відтворення атмосфери інтимної розповіді.

Як показує дослідження, весь перерахований комплекс жанрових змін у "Молль Флендерс" у порівнянні з класичними зразками барочного шахрайського роману, близькість поетики книги Дефо кудожнім принципам літературного рококо дозволяє говорити про певний синтез, взаємопроникнення вказаних літературних напрямків у творчості англійського письменника. Обумовлена перехідність стильова синкретичність роману "Молль Флендерс" демонструє одну з принципових рис мистецтва рококо - компромісність співіснування з іншими естетичними системами.

У ТРЕТЬОМУ РОЗДІЛІ - "Жанрово-стильова своєрідність роману Дефо "Роксана" - також представлений детальний аналіз складових частин жанрової системи твору в річчій взаємодії літературних стилів, однак дещо в іншому співвідношенні. При всій спокусі побачити в "Роксані" (1724) більш "чистий" (у порівнянні з "Молль Флендерс") роман рококо, не можна не помітити "сліди" асиміляції окремих рис ранньосентименталістського роману, хоча превалювання рококо в даному відношенні безсумнівне.

Зв'язок з відомим напрямком проступає вже в заголовку роману, де постановка в центр оповіді "щасливої куртизанки" в сукупності з жанромодифікуючим визначенням "history", яке відповідає естетичному уявленню епохи про "правду" та "правдоподібність" у літературі, породжує не лише читацький інтерес до твору в дусі "histoires secretes", але й задовольняє новому розумінню художньої правди як "викриття" прихованих боків людського життя

(Н. Паксар'ян).

Властива рококо подвійність манери викладу чітко проступає в передмові до роману, яка, втративши об'ємність, посилення на літературні джерела, довгу описовість, що присутні в барочному романі XVII століття, по-своєму реінтегрує й популярні прийоми "мемуарного роману". Це перш за все стосується подвійної гри Дефо читацькими сподіваннями буквальної життєвої справжності твору. "Грайливість" ("playfulness") стилю рококо як специфічний прояв гри реалізується в "Роксани" в двох своїх аспектах: зовнішньому (the first frame) та прихованому (the covert frame) (Л. Девіс). Так, на початку читач впевнюється в безсумнівній вірогідності роману. Однак потім виникає дратувача невизначеність між вигадкою та фактом, бо усна оповідь героїні, що є підставою для даного роману, створює більшу свободу для різниці варіацій, здогадок, неточностей на відміну від "знайдених записок" або "справжніх рукописів" (приймів дуже популярних у дану епоху).

Проведення аналіз показує, що подібна "тонка" гра, в якій є спроба одночасно дати можливість вгадати та приховати за вірогідністю роману його справжнього творця, була даною новітньої традиції "novel". Утім, і зовнішньо повчальний задум "Роксани" - всього лише умовність, яка відповідає вимогам зображення в літературі й на сцені високоморального героя. Дидактизм та моралізаторство, що розглядаються в даному ключі, вступають в прямиий конфлікт з назвою роману про "щасливу куртизанку" й з розвитком сюжетної дії "Роксани" в цілому. Повчання звучать тут іронічно, особливо в поєднанні з "приємністю й користю" в процесі читання історії Роксани, на які натякає Дефо. До того ж необхідність приховати справжнє ім'я героїні лише підтверджує умовність даного літературного прийому, дозволяючи чекати неодмінного "викриття" певної скандальної історії, що в системі уявлень рококо асоціюється з поняттям реальності, художньої правди.

Моральна рефлексія, притаманна героїні, переживання - це ще не пошук життєвого шляху, не "слід смислу в бутті", за виразом М. Бєхтіна, відбитий у романі становлення, але "воно вже є ставлення до смислу предмету", тобто в даному випадку до своєї поведінки, вчинків. Дефо як драматург "анутрішньої боротьби", в оцінці П. Роджерса, створює напруження авторефлексії, в якій поєднує думки й почуття героїні. Дефо, долаючи нормативно-дидактичний підхід до людини, прагне відобразити складність і про-

тиріччя індивідуальної людської психіки, різнобарвних психічних станів: радості, умиротворення, каяття й відчаю, які визначають розповсюдженість мотиву "сліз" у романі. Але більш висока ступінь емоційності Роксани, що свідчить про наближення "моди" на мелодраматичну почуттєвість, все ще знаходиться у владі рококо, тому "чутливість" не одержує самостійного значення окремо від "почуттєвого".

Інтелектуальний тип рефлексії як засіб пізнання внутрішнього життя, властивий аналітичному роману XVII століття, втрачає свою "чистоту" в баченні Дефо, оскільки Роксана, наділена ясною та тверезою самосвідомістю, — "жінка, яка думає" (Л. Шпітцер). Вона є художнім відкриттям роману рококо, поєднує в собі одночасно й безпристрасність, і високий ступінь почуттєвості, і певну частку сльозливої чутливості, що передує сентименталізму. Крім того, інтелектуальне самопізнання героїні відходить від категоріальної психології XVII століття, від ідеї аналізу й класифікації "всепоглинувчих" пристрастей та спонукань і зводиться до раціоналістично-емпіричного життєвого філософствування, яке редукує трагічність психологічних колізій, що виникають у романі.

У цьому відношенні дуже показовим є фінал роману. Невизначеність розв'язки, відсутність "повноцінного" епілогу є однією з характерних ознак роману рококо, безсумнівно важливих для його поетики. Але подвійність фіналу роману Дефо, "ключ" до його розкриття не привертає уваги багатьох дослідників, які помічають лише трагічно-повчальний варіант його завершення. Однак деякий погляд на розвиток сюжету, якщо він не зовсім правомірний, то в усякому разі спрощений та категоричний у своїй однозначності. Бо "Роксану" як роман рококо характеризує саме мистецтво іронічного натяку, а не однозначного твердження. Натяк — більш емкий у своїй змістовності, ніж пряmlinієне значення, яке веде до монополії авторської оцінки, тому його так цінують письменники рококо. Таким чином, фебульна незавершеність роману (яка приковує в собі спокусу для його продовження, що, до речі, й було зроблено після смерті Дефо), створює подвійність у його прочитанні й руйнує однозначну повчальність "Роксани", знижує трагічну напруженість, похирау експресивність останніх сторінок роману, стверджуючи компромісність світовідчуття рококо.

Як показує дослідження поетики роману, природа роману рококо як мистецтва витонченості виявляється в "Роксані" також в особливій думовній наповненості естетичної категорії "мініатюризації"

як тонкості й вишуканості, інтелектуальної, психологічної, аналітичної витонченості й разом з тим як прояв специфічного ефекту метонімії, що потіснила метафору в поезиці рококо (П.Бреді), яка розуміється як зображення цілого за його часткою та взмавання в частці обрису цілого. Проявом метонімічності "Роксани" є не лише характерне в принципі для роману "novel" зменшення оповідного обсягу в порівнянні з барочною прихильністю до епізації, енциклопедичності зображення, але в першу чергу концентрація уваги на приватному житті персонажа, подібного до більш короткі відтинки - "миті" життя серед різних прошарків суспільства. Ефект метонімії помітний і в особливій історичності роману Дефо, коли через призму приватної "history" проступає контекст великої історії, коли саме в миті життя окремої особистості, а не в калейдоскопі осіб, як у пікаресці, можна вгадати її загальні закони й контури.

У ВИСНОВКАХ підводяться підсумки проведеного аналізу романів Дефо "Молль Флендерс" та "Роксана" як репрезентативних зразків англійського роману рококо й підкреслюється необхідність переглянути їхній зв'язок з реалістичною естетичною системою, критерії якої звичайно ретроспективно використовувалися при дослідженні творчості письменника.

Подолання підходу до поезиї романів Дефо як реалістичної, коли "реалізм" виступає не історико-літературним поняттям, а критерієм оцінки художньої майстерності письменника, було однією з важливих цілей дослідження, що реферується. У відповідності до цього слід відмітити, що навіть поезика роману "Робінзон Крузо" - безсумнівно просвітительська в своїй сутності, зовсім не зводиться до традиційного реалістичного погляду на неї й їй не притаманна стильова однорідність. Бо тут очевидний і потужний вплив барочної традиції, який накладає певний відбиток на специфічні просвітительські прийоми поезики (тезисність, дидактичність, ілюстративність того, що відбувається), та певний досвід рококо - увага до "непарадних" аспектів приватного життя, невимушеність оповіді, і віддалені передвісники сентименталізму - зображення "наївної" свідомості дикунки.

Аналіз деяких аспектів художнього світу двох романів Дефо "Молль Флендерс" та "Роксани" дозволяє пов'язати вказані твори з поезикою літературного рококо. Зарахування цих романів до традиції рококо здається виправданим ще й тому, що сам сюжет творів та їх головні герої безумовно відповідають читачькому інтересу

до скандальних "викриттів", створенню інтригуючої ситуації "en deshabille", а логіка вчинків персонажів відповідає філософським постулатам сенсуалізму та гедонізму.

Художні принципи даного стилю, визначеного як "унікальне сузір'я еротизму, розуму та елегантності" (Г.Гатцфельд): "грайливість" та "звабливість" (playfulness, seduire), мистецтво іронічного натяку, відсутність грубого еротизму, змішування різних начал, "зняття" контрастів, компромісність розв'язання конфліктів, використання поетики роману "з ключем", відсутність однозначної розв'язки тощо - знакодили своє специфічне втілення в англійські версії. У романах Дефо вони виявилися у впливі відомого англійського прагматизму, в "precise realism" (Р.Робінсон) зображуваної дійсності, що перетворює твори Дефо в буквально "візуально" відчутні (Я.Уотт), у відсутності риторичної вишуканості. Однак найбільш специфічною рисою англійського літературного рококо слід визнати прагнення до помітної взаємодії і синтезу з іншими естетичними системами, що обумовлює полігенеалогію роману рококо.

Являючи собою дві різні стадії формування роману рококо в Англії, романи "Молль Флендерс" та "Роксана" є нібито специфічною реалізацією на жанровому рівні принципу "інше - але те ж саме" ("the same - but - different") (Дж.По). Ці романи виявляють не лише полігенеалогічність жанру роману XVIII століття, але й різні форми взаємодії з іншими естетичними системами.

Полігенеалогічність чітко вбачається й в особливостях внутрішньожанрової типології творів англійського письменника, які являють собою дивовижне поєднання мемуарного, автобіографічного, хронікального, скандального начал, що створює той ефект природної "грайливості" стилю рококо, який привертає увагу читача.

Аналіз романів Д.Дефо з урахуванням їхньої стильової різнобарвності дозволяє, думається, розширити традиційні уявлення про складові елементи англійського класичного роману XVIII століття, які до цих пір пов'язуються більшістю вчених лише з традицією просвітительського реалізму.

Основні положення дисертації вислідані в таких публікаціях:

1. К вопросу о составляющих элементах английского классического романа XVIII в. (романы Д.Дефо) // Филологический анализ: теория, методика, практика. Межрегиональный сборник научных статей. Киев: Днепрпетровск: Херсон, 1995. С.160 - 167.

2. Проблемы поэтики английского романа рококо // Основныя

этапы исторического развития поэтики зарубежного романа. Сборник научных трудов. Днепропетровск: ДГУ, 1996. С.25 - 31.

3. Тема России в романе Д.Дефо "Робинзон Крузо" (вторая часть) // Англия и Россия: диалог двух культур. Тезисы докладов IV международной конференции преподавателей английской литературы. Воронеж: Воронежский ун-т, 1994. С.15.

4. К вопросу о составляющих элементах английского классического романа XVIII в. // VI Пуришевские чтения: классика в контексте мировой литературы. Материалы конференции. М: МГЛУ, 1994. С.87 - 88.

5. Французские исследователи о литературе рококо // II Міжнародна конференція. Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур. Тези доповідей. Дніпропетровськ: ДДУ, 1995. С.87.

6. Особенности поэтики романа Д.Дефо "Молль Флендерс" // Придніпровський науковий вісник, 1996. №1 (1). С.42.

7. Проблема героя в западноевропейском романе рококо ("Роксана" Д.Дефо и "История современной гречанки" А.Превю) // III Міжнародна конференція. Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур. Тези доповідей. Дніпропетровськ: ДДУ, 1996. С.23 - 24.

АННОТАЦІЯ

Глушко Е.А. Проблема взаимодействия литературных стилей в романах Д.Дефо 1720-х годов. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.04. - литература зарубежных стран. Днепропетровский государственный университет. Днепропетровск, 1997.

Диссертация посвящена проблеме изучения взаимодействия литературных стилей в романах Д.Дефо 1720-х годов. В ней впервые представлена попытка пересмотреть устаревшие представления о творчестве Дефо как одного из создателей просветительского реалистического романа в целом и проанализировать его последние произведения - "Молль Флендерс" и "Роксана" в русле концепции литературного рококо. Особое внимание в работе уделяется выявлению специфики национальных черт английского литературного рококо, среди которых доминирующей следует признать большее стремление к синтезу и взаимодействию с другими стилями эпохи /барокко, сентиментализм/. Исследуются формы такого взаимодействия и их соот-

несанность с жанром "Молль Флендерс" и "Роксаны", которые демонстрируют полигенеалогичность романа рококо в целом.

SUMMARY

Gloosko E.A. The Problem of Literary Style Interaction in D.Defoe's Novels of the 1720s. The thesis is submitted for a Candidate of Philological Science degree in Foreign Literature - 10.01.04. Dnepropetrovsk State University, Dnepropetrovsk, 1997.

The thesis under review is devoted to the problem of literary style interaction in D.Defoe's novels of the 1720s. It's the first attempt in the science of this country to revise the out-of-date views on Defoe's works as being the creations of the Enlightenment realism. We must accept as premise that Rococo is the eighteenth century a cultural movement among others, coexisting with others, even in the case of an individual author. One should suppose that the famous English novels with female-protagonists such as Defoe's "Moll Flanders" /1722/ and "Roxana" /1724/ would yield certain Rococo elements. The author of the thesis tries to analyse the above-mentioned novels within the system of Rococo principles. Special attention is paid to the investigation of the specific character of the English literary rococo. The tendency to the synthesis and interaction with other literary styles of the 18-th century (Baroque, Sentimentalism) should be considered as the main feature of the English rococo. In accordance with this statement the author of the work studies the forms of such interaction and the correlation between these forms and the genre of "Moll Flanders" and "Roxana". These novels demonstrate the polygenealogy of the Rococo novel. The conclusion presented in the thesis supports the theory that the term "Rococo" can be meaningfully applied to the style of English arts created in the first forty years of the eighteenth century.

Ключові слова: літературний стиль, гомансе, novel, рококо, бароко, сентименталізм, просвітительський реалізм, жанр, жанрові модифікації, метод, поетика роману, стиль автора.

435396

AB 37.257